

ביאליק כמתרגם סיפורי ילדים*

מאת אוריאל אופק

"כל חיינו הם בבחינת תרגום. הכל נוצר אצלנו תחת השפעות וצורות-הרגשה זרות. והנה הוטל על דורנו לתרגם את עצמנו ואת עולמנו הפנימי לעברית. תרגום של החזרה למקור. מן הראוי היה אפילו לפתוח אצלנו פאקולטה לאמנות התרגום ולחנך במשך דורות מתרגמים לעברית. כי הפרוצס של תרגום עצמנו יימשך עוד שניים-שלושה דורות, עד שנכיר כי שינינו את הרקמות של מבנה רוחנו".

דברים אלה, שהם אקטואליים היום ממש כפי שהיו בשעה שהושמעו לראשונה, נאמרו על-ידי ח"נ ביאליק לפני 55 שנה במסיבה לכבוד עלייתו ארצה של י"ד ברקוביץ'. לא רבים נתנו את דעתם לעובדה, כי מאז ראשית דרכו הספרותית משך התרגום את לבו של ביאליק, שכן הוא ראה בו, כלשונו, "אחד המכשירים החשובים לחיזוק התרבות העברית"; ואולי יותר מאשר לגדולים, אהב לתרגם מיידית, רוסית וגרמנית סיפורים לילדים. ב-40 שנות יצירתו תירגם כ-30 סיפורים ואגדות, משלים והצלצות, שנדפסו (לעתים בפסידונים או אף בעילום-שם) במקראות, עיתוני ילדים, או בחוברות ובספרונים קטנים, להנאת הקוראים הצעירים.

עובדה נשכחת היא שכבר העבודה הספרותית ה'מוזמנת' הראשונה, שנטל ביאליק הצעיר על עצמו, היתה תרגום של סיפור-ילדים מרוסית לעברית. באותה עת (1894) ישב המשורר בן ה-22 לבדו ביער שבפלך קיוב, ויום אחד קיבל מכתב מי"ח רבניצקי (שהדפיס שנתיים קודם לכן את ראשון שירי ביאליק, "אל הצפור", בעתונו "הפרדס"), בו הצייע הכותב לביאליק לתרגם מרוסית את אחד מסיפוריו של בן-עמי (מרדכי רבינוביץ) בשביל סידרת החוברות לילדים "עולם קטן", שהתחיל מוציא באותה עת. ביאליק הביע מיד את נכונותו לגשת לעבודת התרגום וכתב בין השאר:

"זה ימים רבים אשר הנני נושא את המחשבה הזאת, לתרגם זכרונות בן-עמי בלבי... פנינים יקרים המה ולא בא כבושם הוזה. הודיעני איזה מהם אתרגם. הפנינים האלה יעשירו את ספרות ילדינו עושר רב גם באיכות"².

אף-על-פי שביאליק הוסיף באותו מכתב "שצריכים מתרגם אמן" לסיפורי בן-עמי, בטח רבניצקי

* עם הופעת כרך תרגומו "בתוך הגן", סיפורים לילדים מתורגמים ומעובדים בידי חיים נחמן ביאליק, הוצאת דביר, תשמ"ג.

1. ראה: ח"נ ביאליק, "דברים שבעל-פה", ב, תרצ"ה, עמ' ק"צ.

2. אגרות ח"נ ביאליק, א, תרצ"ח, עמ' עד (מכתב מיום 21.10.1894).

בבחינת חסותו הצעיר והציע לו לתרגם את סיפור-הזכרונות "חנוכה". בשבתו לבדו ביער המושלג שליד קורוסטישוב שקד ביאליק על עבודת התרגום הראשונה שלו (שתמורתה קיבל 8 רובלי כסף), ובכסלו תרנ"ה (1895) הופיע תרגומו באודסה כספרון בן 36 עמ', שהיה גם הספר הראשון שיצא מעטו של ביאליק; וכיוון ששם המתרגם נדפס בו בראשי תיבות ["תרגום ב.י"], לא נזכר הספרון "חנוכה" בביוגראפיות וביבליוגראפיות הרשמיות של ביאליק.

בשנים הבאות תירגם ביאליק לעברית עוד כמה מסיפורי בן-עמי, ביניהם סיפור-הזכרונות הפאתטי "ל"ג בעומר" (אודסה, ביבליותיקה "מוריה" לבני הנעורים, תרס"ה, 1905, בעילום שם המתרגם) והמעשייה העממית "הסבא משפולה" (שם, הוצאת "ספרי", תרע"ז, 1917). בן-עמי התפעל כל-כך מתרגומו של ביאליק, עד שאמר:

"נדמה לי כאילו אני כתבתם בלשון זה. איני מכיר שזה תרגום. נדמה לי, להפך, כי כתבתם ראשונה בעברית ואחרי-כך העתיקום לרוסית".⁴

אבל נחזור לימי "עולם קטן". אחרי הופעת הספרון "חנוכה" הציע רבניצקי לביאליק אתגר ספרותי שני, וכבד לא פחות: לתרגם מידיש את בכור סיפורי הילדים של שלום עליכם, "האולר", בהוסיפו כי המספר המהולל עצמו ביקש, שביאליק יתרגם סיפור זה. אך בשל סיבות שונות לא נתפנה אז ביאליק לתרגם את הסיפור והסירוב גרר אחריו אי-נעימות מסוימת.⁵ רק מקץ עשר שנים, כשיסד עם רבניצקי ואחרים את הוצאת "מוריה", שפעלה באודסה עד שלהי מלחמת-העולם הראשונה, ישב ביאליק לתרגם כמה מסיפוריו של שלום עליכם, וביניהם גם את "האולר".

עשרה מסיפורי הילדים של שלום עליכם הופיעו בין השנים 1904—1910 בהוצאת "מוריה" בתרגום עברי, ושלושה מהם לפחות תורגמו בידי ביאליק, בלא חתימת שמו על התרגומים. תחילה תירגם את הסיפור הנודע "עלי כינור", ולאחר שנדפס התרגום ב-1904 בספרון "סיפורים ומעשיות",⁶ שלח הסופר היידי מכתב עברי נרגש לביאליק, בו כתב בין השאר:

"יירידי המשורר! תרגומך עלה על גוף הסיפור כיפיו, ואין כוח בעמי לתאר לך את העונג ששבעתי ואת חודתי לך בעד מלאכתך הנאמנה".

מאז הלכו ונתהדקו הקשרים בין המשורר העברי והסופר היידי, ושלום עליכם חזר והפציר פעמים אחדות בביאליק שיתרגם לעברית גם את סיפורו "האולר", עד שלבסוף נעתר ביאליק לבקשה, ובערב יום-הכיפורים תרס"ד בישר לשל"ע במכתב, שנמזגו בו הומור וסרקאזם:

"כילום משרתך אני שאתה אומר אלי: קח ותרגם [את 'דאס מעפערילין'? בקיצור, לא טוב! רואה אני שקיבלת על עצמך להעבירני מן העולם, ופוף פוף אהיה מוכרח לעסוק ב'מלאכה מתוקה' זו שאתה מטיל עלי. השלום עליכם אמר — ואני לא אקיימנה?".⁷

3. ראה על פרשה זו בהרחבה במחקרי "ביאליק פתח בספרות ילדים", "ספרות ילדים ונוער", ב(1), פברואר 1976, עמ' 3—9.

4. "דברים שבעל-פה", עמ' רמ"א.

5. ראה על פרשה זו בהרחבה: "ביאליק פתח בספרות ילדים" (הערה 3).

6. בספרון גללו גם הסיפורים "יוסיל הגנן", "נסתלקו" ו"הזקן", שנכתבו עברית על-ידי שלום עליכם ונערכו בידי ביאליק ורבניצקי.

7. אגרות ח"ג ביאליק, א, עמ' קעז.

הסיפור "האולר" נדפס (בעילום שם המתרגם) בספרון "מסיפורי הילדים" (1909), שכלל בתוכו גם את הסיפור "הדגל".

בקיץ 1907 שלח שלום עליכם מז'נבה (שווייץ) לידידיו באודסה את הפרקים הראשונים של "סיפורי מוטל בן פסי החזון" שלו, בצירוף הערה-משאלה: "העיפו בהם עין ותיהנו. ביאליק תחטפהו מיתה משונה [מרוב עונג]. הוי, אילו תירגם הוא אותם ללשון הקודש!" משאלה זו של שלום עליכם נתמלאה בחלקה: בתשרי תר"ע (1909) הופיעו שלושת הפרקים הראשונים של רומאן-ילדות זה בהוצאת "מוריה" בספרון שנקרא "יוסיל בן החזון" (משום-מה התחילו העורכים את השם מוטל ליוסיל). שני הפרקים הראשונים — "אורח לשבועות" ו"אשרי יתום אני" — תורגמו במשותף ע"י ביאליק ורביניצקי; ואילו את הפרק השלישי, "מה יהא בסופי", תירגם ביאליק לבדו, כפי שניתן ללמוד ממכתבו הנרגש של שלום עליכם לאנשי "מוריה" (שמשפטיו הראשונים זהים לפתיחתו של פרק זה):

"גוי'ערן מי יודע? גוי'ערן אני יודע — הוא גנה של מנשאית רופאנית, שיצא מתחת יד ביאליק כלול כהדרו, כפתור ופרח!" התפעלותו זו של שלום עליכם היא שהניעה, כנראה, את י"ד ברקוביץ להיעזר בתרגומו של ביאליק, כשניגש כעבור שנים אחדות לתרגם בעצמו את "מוטל בן פסי" לעברית; והוא הכליל בנוסחו שלו עשרות משפטים, הוזהים כמעט לגמרי לנוסח ביאליק.

לצד סיפורי שלום עליכם הופיעה בביבליוטיקה "מוריה" לבני-הנעורים שורה ארוכה של ספרוני סיפורים מאת מיטב סופרי הדור, מקוריים ומתורגמים מידיש. כל התרגומים נדפסו בעילום שם המתרגם, ולא פעם נאלץ חוקר הספרות ליהפך ל'בלש', כדי לקבוע בוודאות אילו מאותם סיפורים תורגמו ע"י ביאליק, אם בעצמו או יחד עם רביניצקי, שותפו לעריכת "מוריה", — "יש לקחת מתוך המאור שבספרותנו", קבעו השניים, "כדי להגיד בו את ילדי ישראל, שיהיו יהודים טובים". בין השאר הופיע בסידרת "מוריה" סיפורו הציורי של ביל שאפיר "אברהמל הסנדלר" (תר"ע), אותו פירסם ביאליק תחילה — יחד עם הסיפור "יוגים" — בירחון "השלוח" שהיה מעורכיו. בעת התירגום "שיפר ביאליק הרבה את הסיפורים האלה, העמיק את תכנם ושיכלל את צורתם ונתן אותם כסיפורים עבריים מקוריים" (כעדותו של פ. לחובר).

סופר יידי ידוע יותר משאפיר היה אברהם רייזין, שלושה מסיפוריו הקצרים, על ילדים שגלו למקום תורה ועל יהודי העיירה שלבם נמשך אחרי יפי הטבע, תורגמו ע"י ביאליק ונכללו בחוברת "ציורים ורשימות" (1909). הסיפורים הם: "שני האחים", "בתוך הגן", "העץ". שמו של ביאליק כמתרגם (האנונימי) של סיפורים אלה נזכר בשני הספרים הביבליוגרפיים "אברהם רייזין" בעריכת ס. סלוצקי (ניו-יורק 1956) ו"ח. ג. ביאליק ויצירתו" בעריכת מ. אונגרפלד (ת"א תש"ך). גם שניים מסיפוריו הסוציאליים של המספר היידי הפופולארי מרדכי ספקטור הופיעו בסידרה זו בתרגום עברי אנונימי, בחוברת "עשיר ורש" (תר"ע). זהותו של ביאליק כמתרגם של סיפורים אלה טרם הוכחה בוודאות; אבל ניתן למצוא בתרגום כמה מטבעות-לשון אופייניים לביאליק (שהיה, כאמור, עורך הסדרה), והמשפט שכתב ביאליק באותם ימים (במכתבו לש. בן-ציון) — "רואה אתה, כמעט שאני מדבר בלשונו של ספקטור" — מוכיח את זיקתו אל סופר זה ואומר דרשני.

בינואר 1911 נוסדה ליד "מוריה" מחלקה מיוחדת בשם "תורגמן", במטרה "לתרגם בשביל בני

היהודים את מבחר הספרות הקלאסית לבני הנעורים שבלשונות אירופא⁸ (לצד ביאליק ורבניצקי היו בין יוזמי "תורגמן" גם מ"מ אוסישקין וזאב ז'בוטינסקי). ביאליק ניגש במרץ לממש מטרה זו והזמין מדוד פרישמן, י"ד ברקוביץ, מ. בן-אליעזר ואחרים עבודות תרגום בשביל ההוצאה. אחד הסופרים שלח אליו תרגום עברי של "דון קישוט" מאת סרוונטס; אך כשקרא ביאליק את התרגום מצא אותו גרוע כל-כך, עד שהחליט כי במקום להתייגע בעריכתו עדיף שיתרגם בעצמו יצירה קלאסית זו. כך זכו הקוראים העבריים הצעירים ביצירת מופת מותקנת למענם ביד-אמן בסגנון מקראי מבריק; שכן "יש בספר זה", כדברי ביאליק בהקדמתו לתרגום:

"כפשטותו וכדרכי שיחתו וסיפורו הרבה מן הרוח הכיבולי, ואולי לא רק מצד הצורה החיצונית בלבד". בשלהי מלחמת-העולם הראשונה השתתף ביאליק, עם המורה האודסאי יעקב בן-מאיר רבינוביץ, בייסודה ובעריכתה של הסידרה "ספרי", שהיתה מעין מחלקה לילדים קטנים ליד "מוריה". 33 חוברות הופיעו ב"ספרי" באותם חדשי מלחמה, מהפכה ורעב, וכדברי ביאליק: "הרבה מהן כתבתי בעצם ידי וספק הוא משל מי יש כהן יותר: משלי או משל מחבריהן". בשמו המלא פירסם ביאליק ב"ספרי" את המעשיה המקורית בחרוזים "מעשה ילדות", על הילד שהתעצל לקום בבוקר ממיטתו, וכן את תרגומו למעשיה של בן-עמי "הסבא משפולה"; ובפסידונים מ. חן פירסם את האגדה המפורסמת "המלך שלמה והדבורה" על-פי נוהמי¹⁰, שהוא נוסח ראשון ושונה במקצת (אבל משעשע לא פחות) למעשיה בשם זה, המופיעה בכרך האגדות שלו "ויחי היום".

באותן שנים נתחזקה בלב ביאליק עוד יותר משיכתו ליצירות-העם, שליוותה אותו תמיד, והוא התחיל לגבש תכנית לתרגם ולכנס "שיחות-עם, סיפורי מעשיות, משלי שועלים, משלי הדייב, פתגמים, בדיחות וחיידורים, ישרי עם וכו' — כל המעולה והמשובח שבסוג זה"¹¹. אז התחיל לתרגם ולעבד יצירות עממיות, אותן פירסם אח"כ בחוברות, במקראות ובעיתוני ילדים. בין השאר עיבד ופירסם אז את מעשית-העם בחרוזים "התרגולים והשועל" (אודסה תרע"ח)¹², וכן את ההלצה החלמאית "תחבולה כפולה" והמשל ההודי [על-פי נוסח ל"ג טולסטוי] "חמשת העיוורים" (שניהם נדפסו במקראה "שבילים" שבעריכת י. פיכמן, שם תרע"ח)¹³.

בתשרי תרפ"ב (1921) הגיע ביאליק, אחרי תלאות ונדודים, לברלין והשקיע עצמו בעבודה

8. כפי שכתב ביאליק לי"ד ברקוביץ ב-13.1.1911 (אגרות ביאליק ב, עמ' קיג).
9. ממכתבו לרבניצקי ב-30.3.1922 (שם, עמ' ר"ע).
10. לא מצאתי שם זה (נוהמי) בשום קטלוג וספר-עזר. אגב, נוסח ראשון זה של האגדה לא היה ידוע למ. בניחוקאל, שכתב על "שלמה המלך והדבורה": "המקור נעלם ממני" ("כנסת" ה, תש"א, עמ' 51).
11. מתוך מאמרו "לכינוסה של האגדה", שנכתב באודסה בסיון תרס"ח ונדפס לראשונה ב"השלוח" י"ט (תרס"ט), עמ' 380 (כתבי ביאליק בכרך אחד, עמ' ר"ד).
12. מעשיה עממית זו מצויה באוצר הפולקלור של כמה עמים. הגירסה הקדומה ביותר היא, כנראה, זו המופיעה ב"סיפורי קנטרברי" של צ'וסר (מאה 14).
13. עובדת הדפסתן של יצירות קטנות אלה ב"שבילים" נעלמה מעיניהם של עורכי "כנסת" ז, (תש"ב), שם צויין בטעות, כי הן נדפסות לראשונה על-פי כתב-יד מן העובון. אגב, כבר ב-1906 ראה ביאליק את "העיוורים והפיל" בתור דוגמא למאמרים ילדותיים שעם כל יופיים, קיצורם וקלותם הם בכל-זאת מלאים ענין ולפעמים גם רעיון (ממכתבו לח"פ ברגמן וש"ח ברכון, אגרות ביאליק ב, עמ' י"ג).

ספרותית ענפה. בין השאר יסד שם, בשיתוף עם המו"ל היהודי-גרמני יעקב זיידמן ואשתו הציירת-הסופרת המחוננת תום זיידמן-פרויד (אחייניתו של זיגמונד פרויד), את הוצאת הספרים "אופיר"¹⁴, שספרי הילדים שלה הצטיינו בצורה אסתטית מרהיבה. שיתוף-הפעולה ההדוק, אך-קצרי-הימים, בין ביאליק ותום זיידמן-פרויד, הניב ארבעה ספרי ילדים יפי צורה ותוכן אלה: "ספר הדברים" (תרפ"ב), ובו 16 שירי ילדים מקוריים, שנכללו אח"כ בכרך "שירים ופזמונות לילדים"; "עשר שיחות לילדים" (תרפ"ג), ובו תרגומי ביאליק לאגדות מאת אנדרסן ("בת המלך והעדשה"), האחים גרים ("בת המים" ועוד) ול. בכשטיין ("גן-העדן התחתון")¹⁵; "מסע הדג" (תרפ"ד), והוא תרגום סיפורה המחורז של תום-זיידמן פרויד על מסע דמיוני של ילד על גבי דג אל ארץ שהכל חיים בה ביושר ובאור; "על הארנבת" (תרצ"ח) — והוא עיבוד ספרה הגרמני של זיידמן-פרויד "ספר מעשיות הארנבת", שאת סיפוריו פירסם ביאליק (בלא ציון שמה של המחברת!) בשבועוני הילדים "עתון קטן" (וארשה תרפ"ט) ו"עתוננו" (ירושלים תרצ"ב), והם כונסו בספר אחרי מותו.

אותם סיפורי ילדים מתורגמים ומעובדים נותרו משוקעים ברובם בחוברות ובעיתונים ישנים וכמעט שנשכחו. הרף היותם פנינים, שחן ביאליקי שפוך עליהם, לא טרח איש לכנסם; ורק עתה, במלאות 110 שנים להולדת המשורר, עומדים 25 מהם להופיע בכרך חגיגי בשם "בתוך הגן" (הוצאת "דביר"). עיון מחודש בהם מוכיח שוב, עד כמה הקפיד ביאליק עם עצמו כדי להוציא מתחת ידו מלאכה שיהיה שלם אתה: "אני אומר 'תרגום, תרגום', וכפי שאתה רואה אין זה תרגום כמשמעו בכל מקום", כתב פעם לפרישמן¹⁶, "אני יושב על כל טיפת דיו שבעה נקיים... אין זה תרגום, אלא מעשה בראשית". כשהעיר לו פעם רבניצקי על גטייתו "להתקשט בניבים נאווים" בתרגומיו, ענה: "לא החפץ להתקשט מעוררני להשתמש במלות כוודות (וכניבים נאווים), כי אם מחפצי לפשט אותם ולהפשיט יוקרתם"¹⁷. עם זאת ידע ביאליק יפה מתי עליו להשתמש בסגנון פשוט בתרגום סיפורי ילדים: כשהוצע לו לראשונה לתרגם כמה מסיפורי שלום עליכם לעברית, כתב לרבניצקי:

"מעשי הילדות והזיגוניזמים הרבים שבו (במקור) דורשים שפה פשוטה שכפשוטה ולשון הדיוט"¹⁸. אבל לצד הפשטות הצלולה, המאפיינת את כתיבתו של ביאליק לילדים, לא היסס המשורר לשבץ גם מלים וביטויים 'קשים' ביצירותיו אלה, אם מצא שהדבר לטובת היצירה וקוראיה: "אולי תמצא המערכת כי [הדברים] האלה קשים קצת לשיני הקוראים הקטנים", כתב לעורכי הירחון הניו-יורקי "עדן"¹⁹, "אבל אין בכך כלום. ילמדו הילדים את שיניהם לפצה אגוזים קשים קצת — ותתחזקנה".

14. ראה על פרשה זו בהרחבה במאמרי "ביאליק, פרויד ואופיר", בגיליון חנוכה של מוסף "הארץ".

15. יצירה זו שבה ונדפסה בצורה שירית (בלא ציון המקור) בכרך "שירים ופזמונות לילדים".

16. מכתב מיום 23.5.1901 (אגרות ביאליק א, עמ' קנא).

17. מכתב מיום 13.2.1894 (שם, א, עמ' עה).

18. מכתב מיום 24.3.1904 (שם, עמ' עח).

19. מכתב מיום 17.8.25 (אגרות ביאליק ג, עמ' נט).